

مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی

بررسی عملکرد کارگزاران خلفای سه گانه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته فقه و معارف اسلامی

نگارش: عروج حیدر

استاد راهنما: حجة الاسلام و المسلمین محمود حیدری آقابی
استاد مشاور: حجة الاسلام و المسلمین منصور داداش نژاد

اردیبهشت ۱۳۸۵

■ مسؤلیت مطالب مندرج در این پایان نامه به عهده نویسنده می باشد.

■ هرگونه استفاده از این پایان نامه با ذکر منبع، بلاشکال است و نشر آن در داخل کشور منوط به اخذ مجوز از مرکز جهانی علوم اسلامی است.

تقدیم

به خلیفه بلا فصل پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه وآله) حضرت علی ابن ابی طالب (علیه السلام) و مدافع خلافت حضرت فاطمه زهرا (علیها السلام) مشعل داران هدایت انسانها به سوی خداوند.

حمد و سپاس

حمد و سپاس خداوند منان را که توفیق فراگیری علوم الهی و تحقیق در مسائل اسلامی را به بنده ناچیز خود ارزانی داشت.

صلوات و سلام بر انبیاء الهی و اوصیاء آنان و درود و سلام بر پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله) و خاندان پاکش.

از باب «مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ» و به رسم سپاس و قدردانی بر خود لازم می دانم که از زحمات و راهنماییهای استاد محترم جناب حجة الاسلام والمسلمین آقای محمود حیدری (مدظله العالی) که به عنوان استاد راهنما نظارت ایشان همراه با راهنماییهای استادانه و مشفقانه توأم با بزرگواری و برد باری چراغ راهی بود که همیشه در خاطر من باقی خواهد ماند همچنین از استاد محترم آقای منصور داداش نژاد که به عنوان استاد مشاور وقت خود را برای مطالعه و راهنماییهای لازم در طبق اخلاص گذاشتند، تشکر و قدردانی نمایم. همچنین تلاش و کوشش کلیه اساتید و مسئولینی را که در طول دوران تحصیل در آماده نمودن زمینه تحصیل مبذول داشتند ارج نهاده و از خداوند توفیق روز افزون آنان را درخواست می نمایم و همچنین از مسئولین و دست اندرکاران مرکز جهانی علوم اسلامی که باتلاش پی گیر مراحل اجرایی و مقدمات و تسهیلات لازم را برای انجام رسیدن امور پایان نامه فراهم کردند تشکر می کنم.

در پایان به این روایت اکتفا می کنم و یک جا از همه تشکر می کنم

قال الصادق (عليه السلام): «مَنْ عَلَّمَنِي حَرْفًا فَقَدْ صَيَّرَنِي عَبْدًا»

چکیده

A چکیده

تحقیق حاضر در صدد تبیین عملکرد کارگزاران سه خلیفه نخست از نظر تاریخ اسلام است که بیشترین آسیب را بر پیکر اسلام وارد نمودند و به بهانه حکومت اسلامی ارزش های اسلامی و انسانی را نادیده گرفتند.

ما در این تحقیق سعی کرده ایم معرفی شخصیت و ویژگی کارگزار را بیان کنیم به عنوان نمونه شخصیت خالد بن ولید را مطرح کرده ایم و خصوصیت وی را بیان کرده ایم. همچنین عملکرد کارگزاران چطور بوده ارزیابی شده است ما به همین اکتفاء نکرده ایم بلکه تطبیق عملکرد کارگزار با قرآن و سنت پیامبر (صلی الله علیه وآله) را نیز دنبال کرده ایم به عنوان مثال مغیره بن شعبه ولید بن عقبه خالد بن ولید طبق چه اصولی عمل می کردند آیا مطابق قرآن و سنت پیامبر بود یا طبق اصول دیگر.

همچنین برخورد خلیفه با کارگزار خاطی یکسان بوده یا بین آنها تبعیضی قائل بود مثل اینکه مغیره خطاکار بود و مستحق مجازات اما عمر بن خطاب با وی مدارا کرد سعد بن ابی وقاص یا ابوهریره نیز مرتکب خطاء شدند اما برخورد خلیفه با آنها به صورت مصادره اموال صورت گرفت.

همچنین در این تحقیق توجه ویژه شده به نصب اقرباء و نزدیکان عثمان به پست های حساس حکومتی که در این شیوه سنت پیامبر اسلام (صلی الله علیه وآله) و حتی خلفاء پیشین نیز رعایت نشده به دنبال همین مطلب مواضع امام علی (علیه السلام) درباره کارگزاران عثمان بیان شده است.

کلید واژه

کارگزار (بضم کاف) کسی که از طرف دیگری کار را اداره می کند
یا کسی که واسطه داد و ستد یا انجام یافتن کاری باشد.

یا نماینده کسی باشد.

واژه های دیگری نیز در این پژوهش به کار رفته که مرادف با کلمه کارگزار است. هرچند
می توان تفاوتی در گستره این مفاهیم یافت اما ما این کلمات را یکسان به کار برده ایم این
واژه ها عبارتند از: عامل، والی، حاکم، استاندار، فرماندار.

فهرست مطالب

حمد و سپاس ...

تقدیم ...

چکیده ۶...

فصل اول: کلیات

مقدمه ۲...

ضرورت و اهمیت مسأله ۳...

هدف مسأله ۴...

پرسش های اصلی و فرعی ۴...

فرضیه اصلی ۵...

روش تحقیق ۵...

فصل دوم: نقد و بررسی منابع تحقیق

بخش اول: منابع تاریخی ۷...

بخش دوم: حدیث و تراجم احوال ۱۰...

سیمای کارگزاران علی بن ابی طالب (علیه السلام) ۱۱...

فصل سوم: کارگزاران ابوبکر

مقدمه ۱۳...

کارگزاران ابوبکر ۱۴...

بقیه کارگزاران ۱۵...

۱. أبو عبیده بن جراح ۱۵...

۱۵... أبو عبیده و مسئولیت برای حکومت ابوبکر

۱۶... عملکرد أبو عبیده در پست خزانه داری

۲. خالد بن ولید ۱۷...

۱۸... عملکرد خالد بن ولید در مقابل اهل رده

۱۸... خالد و قتل مالک بن نویره

۲۰... اثرات منفی بر سپاهیان اسلام

۲۱... خلافت عمر و عزل خالد

۳. زیاد بن لبید ۲۱...

۲۲... ارتداد حضرموت و کنده

۲۲... عملکرد زیاد بن لبید در مقابل مرتدین

۲۳... زیاد بن لبید حکم خلیفه را اجرا کرد

۴. عبدالله بن ارقم ۲۴...

۵. مثنی بن حارثه ۲۵...

۲۵... مثنی و انکار جنگ با اهل رده

۲۶... عملکرد مثنی در فارس

۶. علاء ابن حضرمی ۲۷...

۲۷... علاء بن حضرمی در زمان رسول خدا (صلی الله علیه وآله)

علاء بن حضرمی در زمان ابوبکر ۲۸...

۷. خالد بن سعید ۲۸...

خالد بن سعید در زمان پیامبر(صلی الله علیه وآله) ۲۸...

خالد بن سعید در زمان ابوبکر ۲۹...

فصل چهارم: کارگزاران عمر بن خطاب

مقدمه ۳۱...

کارگزاران عمر بن خطاب ۳۲...

۱. عتبه بن ابی سفیان ۳۳...

عتبه در زمان عمر بن خطاب ۳۳...

عتبه در زمان معاویه ۳۴...

۲. عتبه بن غزوان ۳۴...

عملکرد عتبه بن غزوان ۳۴...

ماجرای قتل عتبه بن غزوان ۳۵...

۳. مغیره بن شعبه ۳۶...

کارهای مغیره غیر مشروع بود ۳۷...

مغیره و ماجرای ولایت کوفه ۳۸...

۴. عمرو بن العاص ۳۹...

عملکرد عمرو بن عاص ۴۰...

مصر و مغرب طعمه عمرو بن عاص ۴۱...

عمرو بن عاص در نگاه علی بن ابی طالب(علیه السلام) ۴۲...

اظهار پشیمانی عمرو بن عاص ۴۳...

۵. عمار بن یاسر ۴۴...

عمار بن یاسر در زمان ابوبکر ۴۴...

عمار بن یاسر در زمان عمر بن خطاب ۴۵...

عمار بن یاسر در زمان علی بن ابی طالب(علیه السلام) ۴۶...

۶. ابوهریره بن عامر ۴۶...

عملکرد ابوهریره ۴۷...

ابوهریره در زمان عمر بن خطاب ۴۸...

۷. سعد بن ابی وقاص ۴۹...

عملکرد سعد بن ابی وقاص ۴۹...

عملکرد سعد بن ابی وقاص در خلافت عثمان ۵۰...

خلافت علی(علیه السلام) و سعد ابن ابی وقاص ۵۱...

۸. سعید بن عامر ۵۲...

۹. ابوموسی اشعری ۵۳...

عملکرد ابوموسی اشعری ۵۴...

ابوموسی اشعری در زمان علی ابن ابی طالب(علیه السلام) ۵۵...

گفتگو میان ابوموسی و عمّار بن یاسر ۵۶...

ماجرای حکم قرار دادن ابوموسی اشعری ۵۶...

صحبت عبدالرحمان با ابوموسی اشعری ۵۸...

۱۰. عبد الله بن مسعود ۵۹...

عبدالله بن مسعود در زمان عمر بن خطاب ۶۰...

عملکرد عبدالله بن مسعود در زمان عثمان ۶۰...

حمایت امام علی(علیه السلام) از عبدالله بن مسعود ۶۱...

- ابن مسعود و عیادت عثمان ۶۳...
 ۱۱. زبرقان بن بدر ۶۳...
 ۱۲. عثمان بن حنیف ۶۴...
 ۶۵... عملکرد عثمان بن حنیف در زمان علی (علیه السلام)
 ۱۳. زیاد بن ابی سفیان ۶۶...
 ۶۷... زیاد بن ابی سفیان در زمان عمر بن خطاب
 ۶۸... زیاد بن ابی سفیان عامل علی (علیه السلام) در فارس
 ۶۸... زیاد و پیوستن به معاویه
 ۱۴. عیاض بن غنم ۷۰...
 ۷۰... نامه عمر بن خطاب به عیاض
 ۷۱... رفتن عیاض به خابوراء و اطراف آن
 ۷۲... رفتن عیاض به سوی حرّان
 ۷۲... عیاض و فتح شهر نصیبین
 ۷۳... ماجرای رحلت عیاض
 ۱۵. یزید بن ابی سفیان ۷۳...
 ۷۴... یزید در زمان ابوبکر
 ۱۶. عتبه بن فرقد ۷۵...
 ۱۷. قیس بن ابی العاص ۷۵...
 ۱۸. کعب بن سور ۷۵...

فصل پنجم: کارگزاران عثمان بن عفّان

کارگزاران عثمان بن عفان ۷۹...

۱. ولید بن عقبه ۸۰...

انتساب کارگزاری براساس خویشاوندی ۸۱...

عملکرد ولید در کوفه ۸۲...

۸۴... عزل ولید از کوفه و اجرای حد به دست علی (علیه السلام)

۲. أشعث کندی ۸۵...

کارگزاری آذربایجان ۸۷...

۳. سعد بن ابی سرح ۸۹...

۹۰... هدیه خلیفه به سعد بن ابی سرح

۹۱... حکومت مصر طعمه ای برای سعد ابن ابی سرح

۹۲... نامه خلیفه به سعد ابن ابی سرح

۴. عبدالله بن عامر ۹۳...

۹۳... ابوموسی و حرف او درباره عامر

۹۴... حرف ابن اثیر و مخالفت ابوموسی اشعری

۵. سعید بن عاص قرشی اموی ۹۷...

۹۷... نظر عثمان درباره تلاوت سعید

۵. معاویه بن ابی سفیان ۱۰۱...

۱۰۱... معاویه کیست؟

۱۰۲... عملکرد معاویه در واقعه محاصره عثمان

۱۰۵... نظر اسلام درباره خلافت یا سلطنت

۶. قدامة بن مظعون ۱۰۶...

۷. عثمان ۱۰۸...

نتیجه گیری ۱۰۹...

جدول کارگزاران خلفای سه گانه ۱۱۴...

کارگزاران ابوبکر ۱۱۴...

کارگزاران عمر بن خطاب ۱۱۶...

کارگزاران عثمان ۱۲۰...

فهرست منابع و مآخذ ۱۲۲...

فصل اول:

کلیات

فصل اول: کلیات

مقدمه

اسلام در بردارنده قوانین و طرح‌ها و برنامه‌های سازنده و گرانبهایی است که تمام مشکلات و نیازمندی‌های انسان‌ها را در نظر گرفته و آنها را در قالب دستورات عبادی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و توصیه‌های اخلاقی به جامعه بشریت عرضه داشته و آنها را به سوی پاکی و امنیت سوق می‌دهد. از آن طرف با منطقی کوبنده علیه ناسامانیها قیام نموده و با هرآنچه بشر و یا جامعه را در معرض خطر قرار می‌دهد به مبارزه پرداخته و بر جنگ علیه باطل فرمان داده است. جنگیدن با باطل فقط در میدان کار زار نیست، بلکه می‌توان با قلم و زبان جنگید.

مسأله حکومت یکی از مسائل حساس برای نظم دادن جامعه و حرکت دادن به سوی کمال است و بالاتر از آن مسئله حکومت اسلامی است که نسبت به حکومت‌های دیگر اهمیت دارد. حکومت اسلامی بر اساس قوانینی است که از جانب خداوند برای پیشرفت انسان به سوی مقصد قرار داده شده به راستی اگر انسانها به تمام فرامین و قوانین اسلام عمل می‌نمودند بهشتی دیگر در روی زمین ایجاد می‌شد ولی افسوس که انسانها در چنگال هوا

و هوس دنیا گرفتار شدند و بنام حق و حقیقت و به خاطر اثبات برتری خود و به دست آوردن جاه و حشم یک عده دیگر را به گمراهی می کشانند.

این نوشتار پژوهشی در مورد بررسی عملکرد کارگزاران خلفای سه گانه است در این تحقیق ابتدا واژه کارگزار را تعریف کرده پس بحث را به مصداق کشاننده ایم که هدف تحقیق ما همین بود، و بالاتر از این با توجه به آیه شریفه «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَ كُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ» می توانیم عملکرد کارگزاران و حتی خلفاء را مورد بازخواست و پرس جو قرار دهیم و به ارزیابی و بررسی عملکرد آنان بپردازیم و عملکردهای منفی را ریشه یابی کنیم و تا آینه عبرتی برای آیندگان باشد.

ضرورت و اهمیت مسأله

بحث در مورد عملکرد کارگزاران گرچه از قرن دوّم و سوم شروع می شود و در کتب تاریخی قدیم مثل تاریخ طبری، تاریخ یعقوبی یا تاریخ الکامل به آن اشاره شده است لیکن به طور مستقل بررسی نشده است، حتی در تراجم و شرح حال نگاری به شکل تفصیلی به آن نپرداخته اند. روشن است که در اوائل اسلام بعد از رحلت پیامبر(صلی الله علیه وآله) حکومتی به عنوان حکومت اسلامی تشکیل شد که ما به دنبال آن نیستیم که حکومت مورد تأیید چه کسی بوده بلکه دنبال آن هستیم که عملکرد حاکمان مطابق چه اصولی بوده است؟ اهمیت مسأله از آن حیث است که ربع قرن از نخستین قرون تاریخ اسلام را به خود اختصاص داده بود و در حال حاضر نیز بسیاری از مسلمانان به آن دوران به دیده قداست

نگاه می کنند و صحابه کارگزار آن دوره را عادل می دانند و نمونه خوب و روشنی از حکومت اسلامی می شمارند.

هدف مسأله

بیان این مسأله که حاکمان آن زمان بر طبق چه قوانینی عمل می کردند و حکومت آنها بر چه چیزی تکیه کرده بود هدف این نوشتار است.

در همین راستا، هدف دیگر ما آشنایی با عملکرد کارگزاران خلفای پس از رسول خدا(صلی الله علیه وآله) تا سال ۳۵ و نیز بررسی و ریشه یابی انحرافات موجود در عملکرد آنان است. و از همین زاویه می توان به آسیب شناسی کارگزاران پرداخت.

پرسش های اصلی و فرعی

کارگزاران خلفای سه گانه بر چه اساسی انتخاب می شدند و عملکرد آنان چه بود؟

بر مبنای این سؤال پرسش های فرعی زیر را می توان طرح نمود:

۱. آیا عملکرد کارگزاران مطابق قرآن و سنت پیامبر بود؟

۲. آیا عکس العمل خلفاء در قبال عملکرد غلط کارگزاران یکسان بود؟

۳. آیا تعامل کارگزاران با رعیت در حد مطلوب بود؟

۴. تصرفات کارگزاران در بیت المال چگونه بود؟

فرضیه اصلی

۱. کارگزاران فی الجمله مطابق قرآن و سنت پیامبر(صلی الله علیه وآله) عمل نمی کرد.

۲. خلفا با کارگزاران خاطی یکسان برخورد نمی کردند.

۳. تعامل کارگزار با رعیت در حدّ مطلوب نبود.

۴. برخی از خلفا براساس روابط فامیلی و قبیله ای حکمرانان خویش را انتخاب می کردند.

روش تحقیق

روش این تحقیق کتابخانه ای و تحلیل محتوایی به سبک نقلی می باشد که با استفاده از کتاب تاریخی و تراجم احوال و فتوحات و بهره گرفتن از کتابخانه ها و نرم افزارهای رایانه ای و راهنمایی های افراد آگاه نسبت به موضوع به بررسی مسائل پرداخته شده است.

فصل دوم:

نقد و بررسی منابع تحقیق

نقد و بررسی منابع تحقیق

منابعی که در اینجا معرفی و بررسی می شوند نه شامل تمامی منابع مرتبط با تحقیق حاضر هستند و نه الزاماً تمامی منابع مورد استفاده را در بر می گیرد هرچند تمام منابع مورد استفاده در آخر تحقیق آمده است.

منابعی که در این تحقیق مورد استفاده قرار گرفته را می توان در دو بخش تقسیم کرد: بخش اول: منابع تاریخی اند که منظور از منابع تاریخی نوشته هایی است که حوادث صدر اسلام را به صورت سال شمار و یا موضوعی گزارش کرده است و بخش دوم: تراجم احوال یا شرح نگاری اند که در این تحقیق مورد استفاده قرار گرفته اند.

بخش اول: منابع تاریخی

اولین قسم از منابع تاریخی منابعی هستند که تاریخ اسلام را برای ما بیان می کنند. در ابتدا لازم است که از منابع عمومی تاریخ دوران مورد نظر صحبت به میان آید با اینکه معروف ترین و مهم ترین منبع در تاریخ عمومی قرون اولیه اسلام و حتی روایات اعراب قبل از اسلام تاریخ طبری است ولی پیش از طبری دیگران بودند که به تاریخ عمومی اسلام